

**ДОСИТЕЈ, ПРОСВЕТИТЕЉ И ФИЛОЗОФ —
ГОВОР МИОДРАГА СТОЈАНОВИЋА ПРИ ПРОМОЦИЈИ КЊИГЕ
АНДРИЈЕ Б. К. СТОЈКОВИЋА, ЖИВОТНИ ПУТ
ДОСИТЕЈА ОБРАДОВИЋА**

(Андрија Б. К. Стојковић, *Животни пут Доситеја Обрадовића*. Од шепрта и калуџера до филозофа просветитеља и Карађорђевог министра просвете. КУИЗ „БЕЛЕТРА“, Београд, 1989.)

Још стари Латини су говорили: »Habent sua fata libelli« — *Књиге имају своју судбину*. Тако је и са овом књигом нашег аутора. Она је настала као уводни, биографски и не само биографски део раније објављеној студији *Филозофски погледи Доситеја Обрадовића* (Београд, 1980). Успостављање ове корелације веома је значајно али је, како нам се чини, далеко значајније што се овај рукопис појавио у посебном издању. Наиме, ваља одмах нагласити да је књига проф. Стојковића *Животни пут Доситеја Обрадовића* управо уколико значајнија што у њој по први пут на једном месту и у целини имамо аналитички интерпретирану биобиблиографску грађу и обимну литературу о Доситеју и његовом педагошко-просветитељском делу од монографских обрада и докторских теза до мањих прилога и пригодних написа.

Друга врлина ауторовог критичког приступа је у томе што није остао само на литератури из 60-их година када је рукопис настајао. Напротив, проф. Стојковић је у разматрање уврстио и друге новије прилоге који су се у међувремену појавили, чиме је своја разматрања учинио потпунијим и уверљивијим. Отуда и закључак да доситејисти или како бисмо ми рекли доситеолози и њихови написи о Доситејевом животном и стваралачком путу уједно чине предмет и садржај ове књиге.

Доситеолози, наши и страни, слажу се сви у томе да је Доситејево израстање у творца српске националне културе и модерне књижевности протичало углавном кроз ове четири периода:

— *хоповски* (монашки), прожет хришћанском схоластиком и читањем богословске литературе;

— други период чине хеленски, византијски и (нео)хеленски видици Доситејеви;

- трећем периоду припадају извори европске просвећености, и
- четврто, доба српске револуције.

На овим координатама Доситејева интелектуална биографија проф. Стојковић заснива своја испитивања настанка и развика Доситејевих филозофских погледа. Полазећи од тога, аутор одговара „на питање о томе под којим се нашим и страним друштвено-политичким, идејним и другим утицајима” Доситеј „преобразио у ерудиту и полиглота, зрелог и убеђеног мислиоца-рационалисту”.

Одређујући тако предмет и садржај, задатак и методу своје књиге, аутор критички преиспитује сва мишљења и оцене у вези са Доситејевим списима и његовим изворима, настојећи да заузме „став о свим битним (нарочито спорним) питањима Доситејева биографије”; при томе, тачне оцене систематиче, једностране и нетачне допуњује и исправља, излажући настапак и развитак Доситејевих филозофских погледа у историјским оквирима епохе просвећености. Опредeљујући се тако за историјски метод, проф. Стојковић знатно разубеђеније прати изворе и литературу о Доситејевим делима из његове европске филозофске и списатељске фазе.

Доситеј Обрадовић је у духу века просвећености позајмљивао филозофске и друге идеје, књижевне теме и мотиве, али је све то сам прерађивао и дограђивао према свом просветитељском уверењу и за потребе свога народа. Он је и просветитељ, и реформатор и посредник између српског народа и европске културе.

На основу карактера и нивоа Доситејевог раног хришћанског и византијског образовања, проф. Стојковић закључује да је наш писац у својим раним списима *још недовољно критички нововизантијски просветитељ реформатор*. Његове основне филозофске идеје овога периода јесу *несумњиво идеје хришћанске средњовековне догматске схоластике*. Отуда Доситејеви списи из Далмације, *Ижица посебно*, носе у себи клице практичнореформаторског рационализма у односу на празноверице и калуђере и величање мудрости по античким узорима.

Управо у сплету тих и таквих координата Доситејевог раног образовања и виђења света, јавља се већи број написа и научних прилога о изворима и садржају Доситејевих далматинских списа. Мишљења су различита, готово толико пута колико има аутора (Р. Врховац, В. Чајкановић, М. Костић, А. Стојковић, Ј. Деретић, М. Стојановић). Тако различита, често и опречна мишљења, проф. Стојковић противставља, анализира, изражава резерве своје, или пољемиче са туђим, критички прати тезе и претпоставке до закључака и научних поставки.

С великом резервом указује на оцену Р. Врховца да већ у *Ижици* читамо „у заметку готово све књижевне и моралне идеје практичног филозофа Доситеја, разрађиване у потоњим,

већим делима". Исто тако, не може се дословно прихватити ни мишљење класичног филолога В. Чајкановића да је „Доситеј као мислилац и реформатор *византијски ученик*". То се може прихватити у оној мери уколико су Доситејеви византијски учитељи, као Ј. Дендрин, реформаторске идеје преузели са запада.

Данас се зна да је у извесној мери заиста тако, закључује проф. Стојковић, да би затим полемисао са М. Костићем, који одбацује схватања „да је почетна генеза Доситејевих филозофских погледа 'по Чајкановићу грчког, по Стојковићу грчко-западњачког порекла'." Наш аутор с правом не прихвата „Костићева искувише крута схватања по којима је Доситеј одједном постао рационалист читајући Духовни Регуламент Петра Великог", и то још у Хопову (1757) и без икаквог утицаја доцнијег Доситејевог образовања у Дендриновој школи у Смирни и на Крфу код учитеља Андреја Петрицопулоса. „Доситеј је своје рационалистичке погледе формирао лагано и пре и после „Духовног Регуламента" а и „Дендрина", с разлогом сматра наш аутор, „да тек на европском Западу скидањем мантије симболично се определили за западни рационализам".

То што Доситеј није показивао већу слободоумност и критичност мишљења у својим раним радовима, далматинским списима, разлози су свакако друштвене прилике и недораслост средине у којој је деловао, с једне стране, и колизија рационалистичких погледа са званичним схватањем цркве. Поучне су му свакако биле судбине неких грчких учитеља које је тадашња црква прогонила и књиге им спаљивала. Уосталом, такву судбину је доцније доживео или је барем био забрањен грчки превод Доситејевог живота, о чијој судбини наука још није нешто поузданије утврдила.

Велики део своје књиге, свеједно на који се период Доситејеве интелектуалне биографије односи, А. Стојковић посвећује античким, хеленским и римским ауторима, филозофским писцима посебно. Стожерно место припада Сократу, а од предсократоваца Питагори („Златне изреке") и Аполонију из Тијане. Од филозофа, после Сократа долазе Платон и Аристотел као и сократовци Аристип, Диоген и Антистен, и перипатетичар Деметрије из Фалерона. Од римских филозофа се наводе Сенека и Марко Аурелије, као и еклектичар Цицерон. Уз римске ауторе се, омашком као римски писац помиње полихистор Плутарх из Херонеје, у ствари грчки аутор римског периода хеленске, старогрчке књижевности.

Проф. Стојковић уводно и сам истиче да је за њега од првасходног значаја „да испита и изложи настанак и развитак Доситејевих филозофских погледа". Наиме, у реконструкцији Доситејеве интелектуалне биографије неопходна је сарадња испитивача свих струка у којима се кретао Доситеј — историчара, историчара књижевности, теолога, филозофа, класичних филолога, педагога.

Доситеј није филозоф-теоретичар који гради систем већ практични мудрац-учитељ и просветитељ, јер му читаоци нису образовани за више науке. У својим делима Доситеј је увек полазио од »polze« (користи). *Живот и прикљученија* пише пре свега да би показао друштвену штетност манастира и истакао велику потребу за науком, која једино може да нас избави од сујеверја и упуту у врлине.

Највећи број Доситејевих дела спада у преводе, прераде и компилације, што је и сам истицао; *Ижица* је исписана „из неких јелиногреческих књига“; *Совјети* су написани на основу читања „премудрих књига француских, немачких и италијанских“; *Басне* су „Езопове и прочих разних баснотворцев“; *Етика* је дата „по системи професора Соави“; сви текстови из *Собранија* и велики број текстова из *Мезимца* спадају такође у преводе и прераде. Отуда у поднаслову *Собранија* стоји да је то *зборник разних поучних ствари на корист и разоноду*, из чега у првом делу подналова видимо садржај а у другом намену *Собранија*. Овај хорацијевски приступ да песник, писац *жели да користи или да забави* (Хорације: *Aut prodesee volunt aut delectare poetae*), Доситеј потпуније развија у XXI глави *Собранија* — *Ајдмо сад ко вкосу*, том првом есеју из области естетике књижевног дела код Срба.

По узору на ентлеске моралисте Стила, Адисона и нарочито Џонсона, Доситеј први код нас даје *књижевне рецензије* (приказе) на дела наших аутора (Стојковићева *Фисиска*, Рајићева *Историја*, Мушкатиновићева *Причте*).

Жанровско проучавање Доситејевих дела такође је нашло подстицајно место у овој књизи — аутобиографски роман, басне, књижевна писма, есеји (наравоученија), пословице, дијалози.

У даљим истраживањима и реконструисању Доситејеве педагошке, књижевне и филозофске мисли књига нашег аутора остаје незаобилазан извор података о резултатима истраживања која су до наших дана вршена.